Prof. Dr.
ABDULLAH MARTAL ARMAĞANI

Ercan UYANIK & Mustafa ÖZBAŞ

paradigma akademi

Prof. Dr.
ABDULLAH MARTAL ARMAĞANI

Ercan UYANIK & Mustafa ÖZBAŞ

ISBN: 978-625-8713-37-4

PA Paradigma Akademi Yayınları
Sertifika No: 69606

PA Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım
Fetvane Sokak No: 29/A
ÇANAKKALE
e-mail: fahrigoker@gmail.com

Tasarım&Kapak: Ahmet Efe BIYIKLI

Matbaa: Meydan / 99 Baskı
Sertifika No: 76711

Kitaptaki bilgilerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
Bu Kitap T.C. Kültür Bakanlığından alınan bandrol ve
ISBN ile satılmaktadır. Bandrolsüz kitap almayınız.

Aralık 2025

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER iii

SUNUŞ v

ÖN SÖZ vii

PROF. DR. ABDULLAH MARTAL'IN ÖZ GEÇMİŞİ 1
Ercan UYANIK

PROF. DR. ABDULLAH MARTAL İLE GÖRÜŞME 7
Mustafa ÖZBAŞ & Ercan UYANIK

6-7 EYLÜL OLAYLARI VE BU OLAYLARIN İNSAN HAKLARI İHLALLELERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 27
Doğan DUMAN

OSMANLI TAŞRASINDA SERGİ GELENEĞİNİN OLUŞMASI VE İZMİR 43
Erkan SERÇE

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İZMİR'DE EĞİTİMİN MERKEZÎLEŞTİRİLMESİNDE İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN ROLÜ . 63
Ercan UYANIK

OSMANLI DÖNEMİNDE İZMİR'DE İTALYAN HİMAYESİNDEKİ BASIN (1868-1914) 85
Halil ÖZEÇOĞLU

CUMHURİYET'İN EŞİĞİNDEKİ İZMİR'DE 1923 SEÇİMLERİ 105
Hasan Taner KERİMOĞLU

SÖZÜN MİRASI, ŞİİRİN AYNASI: ATASÖZLERİNİN KLASİK TÜRK ŞİİRİNDEKİ İZDÜŞÜMLERİ 119
İlyas YAZAR

AHMET ŞERİF BEY'İN SEYAHAT NOTLARINA GÖRE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA BALKAN TOPLUMLARININ SOSYOLOJİK PORTRESİ 143
İrfan Davut ÇAM

OSMANLI TEREKE KAYITLARINDA TOPLUMSAL YAPININ ANALİZİ: GİYİM-KUŞAM, SİLAH VE KİTAP SAHİPLİĞİ 159
Mehmet BAŞARAN

KÖLEN Mİ VAR DERDİN VAR! OSMANLI ÜSKÜDAR'INDA KÖLELERİN KARIŞTIĞI SUÇLAR (1513-1591) 173
Mehmet Salih ERKEK

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ EĞİTİM UYGULAMALARI 189
Mustafa ŞAHİN

TARİHSEL SÜREÇTE FOTOĞRAFIN PROPAGANDA SÜREÇLERİNDEKİ ROLÜ 199
Ömer KAHRAMAN

1921-1926 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE EĞİTİM 219
Özgür YILDIZ

COĞRAFYA, KÜLTÜR VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BAĞLAMINDA İZMİR'DE ESKİ KENTSEL DOKUNUN KORUNMASI SORUNSALI 235
Prof. Dr. Raziye ÇAKICIOĞLU OBAN

ELÂZIĞ VE ÇEVRESİNDE URARTU DÖNEMİ KÜLTÜREL MİRASI 251
Recep YILDIRIM & Pınar PINARCIK

ÖMER SEYFETTİN VE *TÜRK SÖZÜ* MECMUASI 271
Sabahattin ÇAĞIN

DOMATESİN YENİ DÜNYA'DAN ESKİ DÜNYA'YA YOLCULUĞUNA KISA BİR BAKIŞ 283
Tansu ŞANA

KURULUŞ DÖNEMİ OSMANLI MEDRESELERİ VE KENTSEL GELİŞİMDEKİ YERİ (1326-1389) 301
Yaşar ERTAŞ

PROF. DR. ABDULLAH MARTAL İLE GÖRÜŞME

Mustafa ÖZBAŞ* & Ercan UYANIK**

Hocam, en baştan başlayalım: Nerede, ne zaman doğdunuz?

6 Nisan 1954'te Eskişehir'in Odunpazarı semtinde, küçük bir kâgir evde dünyaya geldim. Beş çocuklu bir işçi ailesinin çocuğuyum. Babam Mehmet Ali şeker fabrikasında işçiydi, annem Safiye ev hanımıydı. Çocukluğum hep Odunpazarı'nda geçti. İlkokulu Turan İlkokulunda okudum; okulum evimize yakındı.

Ailenizi biraz daha tanıyabilir miyiz; kökeniniz, kardeşleriniz?

Babamın kökleri Eskişehir'in İnönü ilçesine dayanır; 1940'lı yıllarda askerlikten sonra Eskişehir'e yerleşmiş. Biz Eskişehir'de doğup büyüdük. Ben dördüncü çocuktum. En büyük ağabeyim, iki ablam ve benden küçük bir kız kardeşim var. Benim bir büyüğüm olan ablam 1982'de vefat etti; o da öğretmendi, sınıf öğretmeni. Şimdi dört kardeşiz. Babam bir işçi olmasına rağmen hepimizle yakından ilgilenirdi. Hiçbir şeyi esirgemeden büyüttü bizleri. O dönem şartlarında bir işçi maaşıyla evi geçindirmek mümkündü; çok şükür büyük bir sıkıntı yaşamadık geçimle ilgili. Hoş, o dönem zaten herkesin hâli vakti aşağı yukarı aynıydı, benzer yaşamlara sahiptik hepimiz. Okul da eşitliyordu insanları, neticede herkes aynı okula gidiyordu. Ağabeyim ortaokuldan sonra Devlet Demiryolları'nın Ankara'daki yatılı okuluna gitti; meslek lisesini bitirdikten sonra da 18 yaşında memuriyete başladı. Erken yaşta hayata atıldı yani.

Mahalle kültürü nasıldı? O yılların gündelik hayatından neler hatırlıyorsunuz?

Mahallede her şeyden önce dayanışma vardı; sevgi, saygı vardı. Herkes birbirini tanır hem cenazesine hem eğlencesine katılırdı. Bir evden cenaze çıktığında mahallede radyosunu kapatmayan olmazdı. Babam işçi olmasına rağmen, düşünebiliyor musunuz, her gün mutlaka gazete alırdı; bizim eve her gün gazete girerdi yani. Babam okurdu, ben de çocukluğumdan itibaren gazetenin her satırını, her sayfasını okurdum. Çizgi romanlara da

* Dr. Öğr. Üyesi, DEÜ Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, mustafa.ozbas@deu.edu.tr

** Prof. Dr., DEÜ Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, ercan.uyanik@deu.edu.tr

meraklıydım; Teksas, Tommiks meşhurdu. Onları alırdık, arkadaşlarımızla değişirdik. Hatta belli bir zamana kadar toplamıştım ama sonra dağıldı onlar. Bizim eve yakın, Odunpazarı'nda bir çocuk kütüphanesi de vardı. Oraya gider hem ısınır hem kitap okurduk. Daha ilkokul, ortaokul yıllarında dünya klasiklerini ve çocuk klasiklerini okudum; Gulliver'in Gezileri, Jules Verne romanları… O çağlarda bu okuma alışkanlığı başladı tabii, ileriki yıllarda sosyal bilimlere yönelmemde bunun etkisi olmuştur illa ki.

Çocukluğunuzda ülkenin siyasi atmosferi nasıldı? Evde nasıl konuşulurdu bunlar?

Çocukluk yıllarımda siyasi atmosfer dalgalı ve çalkantılıydı. Demokrat Parti iktidarının sonları, Yassıada duruşmaları, Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'nun idamı… Babam Yassıada duruşmalarını radyodan takip ederdi. Biz de aynı odada kulak misafiri olurduk. O duruşmaların hüzünlü ve etkileyici atmosferini çocuk yaşta bile hissederdim. İlkokul döneminde Talat Aydemir'in darbe girişimleri gibi gelişmeler vardı. Elbette çocukken hepsinin farkında değildik; ama ülkenin gerginliği evlere yansırdı. Aradan yıllar geçti; siyasi tarihimizde benzer yanlışlıkların tekrar tekrar yaşanmasının insanları yorduğunu, boğucu bir hâl aldığını düşünüyorum.

Eğitim hayatınız nasıl ilerledi? Ortaokul ve lise yıllarınızdan neler kaldı aklınızda?

1965'te ilkokuldan mezun oldum, Eskişehir Atatürk Lisesinin orta kısmı vardı o zamanlar, oraya kaydoldum. İyi bir öğrencilik dönemi geçirdim. Atatürk Lisesi şehrin en önemli okuluydu; o zamanlar tek liseydi zaten, sonradan başka okullar açıldı. 1972'de Atatürk Lisesinden mezun oldum. O yıllarda ülke atmosferi sertleşmişti; üniversitelerde olaylar artıyordu. Her dönem olduğu gibi gençliğin talepleri vardı; değişim istiyorlar, daha iyi, daha müreffeh bir hayat özlemi çekiyorlardı. Çok acı olaylar yaşandı. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idam edilmesi toplum vicdanında derin bir yara açmıştı.

Sizi etkileyen öğretmenleriniz de olmuştur mutlaka. Hatırladığınız isimler var mı?

Var tabii. Ortaokulda tarih öğretmenimiz Eşref Bey vardı, soyadını hatırlayamayacağım şimdi; ondan sonra Rezzan Mertayak tarih öğretmenimiz oldu; o da değerli bir öğretmenimizdi. Türkçe öğretmenimiz Saadet Hoca'ydı, kimya öğretmenimiz Zehra Hanım, matematikçimiz Yakup Bey… Hepsi çok bilgili hocalardı. O kuşağın hocaları çok kıymetliydi. Öğretmen denince toplumda doğal bir saygı vardı. Protokolde yeri vardı hocaların o zamanlar, millî bayramlarda protokolde yer alırdı

hocalar. Biz de çok saygı duyardık, mesela okulda veya yolda görsek, kendi öğretmenimiz olmasa bile gider, başımızla selam verirdik. Öğretmenlere saygısızlık yapılmazdı, toplumda da küçük birisi yaramazlık yapsa ve büyük biri gelip onu azarlasa, hiç kimse çocuğumu neden azarladın demez, "hak etmiştir" diye düşünürdü. Tabii, zaman zaman öğretmenlerimizin de kulaklarımızı çektiği hatta belki tokat attığı olmuştur ama bu tür şeyleri kesinlikle evde söyleyemezdik. Söylesek de hak etmişsindir denirdi. Siyasi atmosferin çalkantısına rağmen gene de o toplumsal duyarlılık, bilinç ve dayanışma duyguları o zamanlar için bana hoş geliyordu.

Okumayı sevdiğinizi söylemiştiniz, başka neler yapardınız o zamanlar?

Elbette her çocuk gibi türlü türlü oyunlar oynardık ama en çok top oynardık. Çok severdim top oynamayı. Mahallede arkadaşlarla takım kurmuştuk, maçlar yapardık. Tabii Eskişehirspor'u çok severdim, maçlarına giderdim. O zamanlar, yani 1968-1975 arası efsaneydi, fırtına gibiydi Eskişehirspor. Üç büyüklerden sonra o gelirdi. Dolayısıyla ben kırmızı siyah renklerin aşığıydım o zaman. Hatta maçlara giderdim dedim ya, Avrupa maçlarından Sevilla maçı vardı asla unutamadığım. İlk maç İspanya'daydı, orada 1-0 mağlup olmuştuk. Rövanş Eskişehir'de, Eskişehir'e geldi Sevilla. Buradaki maçta 79. dakikada bir gol yedik; 1-0 gerideyiz. Golü yiyince herkes umudunu kesmeye, stadı terk etmeye başladığı sırada, Eskişehirspor'un efsane golcüsü Fethi Heper üst üste üç gol attı ve İspanyol devi Sevilla'yı eledik. Unutulmaz bir maçtı. Kent bilinci yüksekti tabii, şampiyonluğu birkaç kez kıl payı kaçırdık ama o heyecan güzeldi.

Liseyi bitirdikten sonra İstanbul'a gidişiniz ve üniversiteye başlangıcınız nasıl oldu?

Liseyi bitirdikten sonra, tabiri caizse o sene biraz aylaklık ettim. Üniversiteye hemen başlamadım. O dönem giriş sistemi farklıydı. Merkezî bir sınav vardı ama bu sınavda aldığımız notlara göre kendimiz üniversitelere başvuruda bulunuyorduk. Ön kayıt sistemi vardı, üniversite ve bölümlerin puanları da radyodan ilan ediliyordu. İşte, şu şu puana kadar şuraya girebilirsiniz diye. Ben kahvehanede puanları dinlerken, kaçırmışım bir kısmını. Benim puanım 315'ti; bir baktım İstanbul Hukuk 314, İstanbul İktisat şu kadar, Ekonomi, Tarih derken puanlar aşağılara doğru inmiş. Dedim nasılsa puanım tutuyor, İstanbul'a gidip kayıt olmak istedim ama bana hakkımın yandığını çünkü ön kayıt yaptırmadığım için daha düşük puanlıların yerleştirildiğini söylediler. O yüzden o yılı kaybettim. Biraz da o yıl birçok arkadaşım üniversiteyi kazanamıyordu, ben de kazanacak olsam da gitmek istememiştim. Neyse, süreyi kaçırınca hakkım yandı diyelim. Tabii İstanbul'da kısa bir çalışma hayatım da oldu liseden sonra, Mutlu Akü

Fabrikası'nda çalıştım. İkinci sene işçi de olunca, hayatın zorluğunu da görünce bu sefer ihmal etmedim puanları dinlemeyi, dikkatlice takip ettim ve sıra İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümüne gelince hemen üniversiteye gidip ön kaydımı yaptırdım.

Tarihi seçmenizin sebebi neydi?

Tarihi bana öğretmenlerim sevdirdi. Bir de ben tarihî roman okumayı çok severdim; Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun romanlarını okurdum. Çocukluğumdan beri tarih bana kolay ve eğlenceli gelirdi, hatta arkadaşlarım lisede bile bana "tarihçi" derlerdi. O yüzden tarihi rahat yaparım, severek okurum diye düşündüm.

İstanbul Üniversitesi yıllarında öğrencilik nasıldı? Nerelerde kaldınız? Arkadaşlarınız, hocalarınız kimlerdi?

18 yaşımda Eskişehir'den ayrıldım. İstanbul'da, önce teyzemlerin yanında bir müddet kaldım, üniversiteye başladıktan sonra yurda geçtim. Eskişehir Öğrenci Yurdu'nda kaldım. İkinci yıldan itibaren çalışmaya başladım; bir yayınevi-dağıtım şirketinde çalıştım. O şekilde hem kredimi ödedim hem yaşamımı sürdürdüm. Sonra bir arkadaşla birlikte küçük bir gecekonduda kaldım. Ardından tekrar yine yurda kaydımı yaptırdım. Yurt şartları bugünkü gibi rahat değildi; daha kalabalıktı yurtlar.

Tabii, bu arada Tarih Bölümündeki eğitimime devam ettim. Üniversitede sertifika sistemi vardı. Birinci sınıfta hazırlık sertifikası okunuyordu; işte Eski Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ, Yakın Çağ bibliyografyalarını öğreniyorduk. Önce neyin ne olduğunu öğretiyorlardı. Üniversitede bir üniversite havası kokluyorsun. Ben ilk defa amfiyi üniversitede gördüm. O zaman amfiyi görünce liseden farklı bir yerde olduğunu anlıyorsun. Üniversite havasını solumak bambaşkaydı yani. İlk sene son derece rahattık. İkinci sınıfta ise şubeler, dersini aldığın sertifikaya göre değişiyordu. Yani şubeler ikinci sınıftan itibaren ayrılıyordu. Birinci sınıfta herkes ortak dersler görür, ikinci sınıftan itibarense esas sertifika ve yan sertifikalar başlardı. Benim esas sertifikam Umumi Türk Tarihi idi. Toplam 15-20 kişiydik. İbrahim Kafesoğlu'ydu bizim hocamız. Tabii onlar da merhum Prof. Dr. Zeki Velidi Togan'ın öğrencileriydi. Çok değerli hocalardan dersler aldık. Yeni Çağ tarihi hocamız Cengiz Orhonlu'ydu. Sonra Şehabeddin Tekindağ vardı. Bu hocaların derslerinde amfi dolardı. Mesela Cengiz Orhonlu'nun, İbrahim Kafesoğlu'nun dersi olduğu zaman, amfi üst sınıflar ve farklı bölümlerden o dersleri alan öğrencilerin de gelmesiyle dolar taşardı. Erdoğan Merçil'in dersleri de öyleydi, doçentti o zamanlar. Hakkı Dursun Yıldız da çok iyi bir hocaydı. O da erken yaşta kaybettiğimiz hocalarımızdan. Cengiz Orhonlu hocamız da öyle, 49

yaşındayken vefat etti. Salih Özbaran Hoca'nın da hocasıydı o. Ben üçüncü sınıftayken vefat etmişti. Çok çalışkan, dirayetli bir hocaydı; sürekli arşive gider, derslere girerdi. Ben onun kadar çalışkan hoca görmedim. Odasında çalışırken aniden vefat etti. Bizim hocaların çoğu genç gitti. İyi hocalarımız vardı hâsılı. Osmanlıca temelimiz de sağlamdı; okutmanımız Fahri Bey'di yanılmıyorsam. Çok iyi öğretti Osmanlıcayı. O temel sayesinde daha sonra ben de Osmanlıca öğretmeye başladım. Muzaffer Ürekli vardı sınıf arkadaşlarımdan, o da emekli olmuştur herhâlde; Şakir Erdi vardı, sonradan akademisyenliğe geçti mi bilmiyorum. O zamanlarda devam mecburiyeti yoktu, alınacak dersler listelenir, asistanlar imza-mühür vururlardı. Fazla sınav da yoktu. O yüzden çalışıp okumak daha kolaydı. Arada işten izin alıp derslerime devam ediyordum; sınavlara giriyordum. Ancak son sınıfta bitirme tezleri yapılırdı. O yüzden son sene işi bırakıp bitirme tezime odaklandım. Umumi Türk Tarihi kürsüsünde olduğum için "Alaş Orda: Türkistan Millî Muhtar Hükümeti" başlıklı bir bitirme tezi hazırlayarak 1977'de mezun oldum Tarih Bölümünden.

Mezuniyet sonrası ne yaptınız?

Üniversiteyi bitirir bitirmez Eskişehir Kuzfındık'taki okula atandım ama İstanbul'dan sonra küçük bir yerde yaşamayı istemedim. O yüzden öğretmenliğe hiç başlamadım. Onun yerine Ankara'ya gidip Kültür Bakanlığı'na başvurdum ve Millî Kütüphane'de memur olarak işe başladım. Kütüphanede çalışırken 1978-1980 arasında 18 ay askerlik yaptım; yedek subaydım. Son dönemdik biz 18 ay yapan, bizden sonra 16 aya düşürmüşlerdi yedek subaylığı. Önce 4 ay Polatlı Topçu Okulu'nda eğitim gördüm, onu tamamladıktan sonra da Şile'de Uçaksavar Birliği'nde görev yaptım.

12 Eylül'de askerdeydiniz o zaman, değil mi? Bu dönem neler yaşadınız?

Hayır, 78'in Eylül'ünden 80'nin Haziran'ına kadar askerdeydim. Ben askerden döndükten iki buçuk ay kadar sonra darbe oldu. Öğrenciliğimizde de çatışmalar yoğundu ama askerliğimi yaptığım sıralarda daha da hızlanmıştı. 1977'de 1 Mayıs olayları, ben askerdeyken yaşanan Kahramanmaraş olayları, savcı Doğan Öz'ün öldürülmesi, 1 Şubat 1979'da Abdi İpekçi'nin öldürülmesi, DİSK Başkanı Kemal Türkler'in öldürülmesi, eski başbakanlardan Nihat Erim'in suikast sonucu öldürülmesi vesaire, Türkiye'nin karanlık yıllarıydı. Darbe adım adım geldi; halk da o yorgunlukla darbeyi başlangıçta daha "yatıştırıcı" gibi algıladı; sanki ordu yönetime el koyarak iki tarafı da yatıştırmış gibi algılandı ama bedeli ağır oldu. Ceremesini tabii yine aydınlar çekti, siyasiler çekti. Haziran'da askerden gelince Millî Kütüphane'deki memuriyetime başlamak için

başvuruda bulunmuştum, onun çıkmasını bekliyordum. Yaşanan olaylar ve akabinde darbe derken 80'nin Ekim ayında tayinim çıktı. 81'in ilkbaharında da İzmir'e tayin edildim. Atamayı ben istemiştim, İzmir'e gelerek Atatürk İl Halk Kütüphanesinde çalışmaya başladım.

O zaman İzmir hikâyeniz 1981'de başladı, değil mi?

Evet, 1981'de. Dediğim gibi askerlikten sonra 1981'in ilkbaharında İzmir'e geldim; İzmir Atatürk İl Halk Kütüphanesinde çalıştım. Hatta kısa süreli bir gazetecilik deneyimim de oldu. Yeni Asır gazetesi bir yarışma açmıştı, o yarışmayı kazandım. Üç kişi kazandık daha doğrusu, Fatih Çekirge de vardı, sonra biliyorsunuz çok meşhur bir gazeteci oldu kendisi. İşte bir yandan kütüphaneye gidip çalışıyor bir yandan da akşamları ve hafta sonları gazeteye gidiyordum. Ancak benim yaptığım haberler genel yayın yönetmeni tarafından sansasyondan uzak bulunuyordu; o daha çok abartılı, insanları coşturacak şeyler istiyordu. O yüzden uzaklaştım, daha doğrusu haberin içine abartı, sansasyon katmaktan hoşlanmadım.

Peki, akademik kariyeriniz nasıl başladı Dokuz Eylül Üniversitesinde?

İzmir'de kütüphanede çalışırken, Dokuz Eylül Üniversitesi'nde araştırma görevliliği sınavı açılmıştır. O sınavı kazandım. Lakin o süreç bir hayli uzun sürdü. Ben 1981'den 1983'e kadar İzmir'de kaldım ve çalıştım. 83'te ise İstanbul'a tayin oldum, Beyazıt Devlet Kütüphanesine. 83'ün sonbaharından 85'e kadar orada çalıştım. Sınavın İzmir'deyken olmasına ve sınavı kazanmama rağmen, güvenlik soruşturması çok uzun sürdü. Bir buçuk yıl bekledim atama için. Sonunda 1985'te Dokuz Eylül'e araştırma görevlisi olarak nakil kadroyla geldim. Bu arada 1984'te İstanbul'dayken Birgül Hanım'la evlendim, Beyazıt Devlet Kütüphanesinde çalışırken. Oğlumuz Çağrı da 1985'in Mayıs ayında doğdu. Onun doğumundan on beş gün sonra da benim atama haberim geldi. Bayağı uzun sürdü yani o güvenlik soruşturması ve atamam.

1985'te ilkbahar sonunda İzmir'e tekrar geldiniz. Nasıl buldunuz Buca Eğitim Fakültesini? Üniversiteye dönmek nasıldı? Fakültedeki akademik ortamda nelerle ve kimlerle karşılaştınız?

Evet, tam olarak 1985 yılının Haziran ayında Buca Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Bölümüne geldim. O dönemki adı o şekildeydi; tarih ve coğrafya aynı yapı içerisindeydi. Tabii ben İstanbul Üniversitesinde okuduğum için kurum kültürü ve fizikî koşullar İstanbul'daki "amfi"li üniversite atmosferinden farklıydı. Sanki liseye gelmişim gibi hissetmiştim. Zaten fakülte de öğretmen okulundan, eğitim enstitüsünden sonra fakülte yapılmıştı. 1981 yılında YÖK kurulduktan ve 1982'de de anayasayla

görevleri tanımlandıktan sonra, eğitim enstitüleri fakültelere çevrilmişti. Yine 1982 yılında Ege Üniversitesinden ayrılan bazı fakültelerle, Dokuz Eylül Üniversitesi adı altında yeni bir üniversite kuruldu. Dolayısıyla eski eğitim enstitüleri de eğitim fakültelerine dönüştürüldü ve üniversitelere bağlandı. Buradaki amaçlardan birisi eğitim enstitülerinin anarşi yuvası olduğu izlenimi ya da öyle bir hava veya atmosfer oluşturulduğu için, onları üniversiteye bağlayarak yükseköğretimin denetimine sokmak, bir nevi zapturapt altına almaktı. Ben buraya geldiğimde bir tane profesör vardı, o da dekandı. Ege Üniversitesinden gelmiş, Almanca Bölümünde bir tane profesör vardı. Daha sonra Salih Bey geldi, Salih Özbaran; Tarih Bölümü'ne profesör olarak. Fen'de galiba bir profesör vardı, bir iki tane de doçent vardı. Teoman Kesercioğlu, doçentti galiba o zaman, dekan yardımcılığı yapıyordu. Hüseyin Ses dekandı. Yani birkaç kişi dışında diğerleri hep öğretim görevlisiydi, enstitüden kalan. Ben de araştırma görevlisiydim. Hâl böyle olunca diğer öğretim görevlisi arkadaşlar bana akademisyen gözüyle bakıyor, "Bu araştırma görevlisi olarak geldi ama doçent olur, profesörlüğe kadar yükselir." diyorlardı. Onlarla birlikte oturuyorduk odalarda. Coğrafyacı hocaların bir sınıfı vardı, bir de oturdukları odaları vardı. Tarihçilerin de oturduğu bir oda vardı. Ben tarihçilerin odasında oturuyordum. Sonra Salih Bey dekan oldu, benimle aşağı yukarı aynı dönemde gelmişti. Ben de Salih Bey'in asistanı, araştırma görevlisi oldum. Salih Bey birtakım girişimlerde bulundu, daha demokratik bir yol açmak istedi, yeni kadrolar ilan etmeye çalıştı ama kurulu düzenin bozulmasını istemeyenler aleyhine kampanya yürüttüler. Hoca da dokuz ay sonra dekanlıktan ayrıldı, 1986'da. Düşünün, o dönemde Buca Eğitim Fakültesinde dekanlığa atanacak herhâlde biri var olmadığı için, İktisadi-İdari Bilimler Fakültesinden Adnan Gülerman'ı dekan olarak Buca Eğitim Fakültesi'ne atadılar. 3 yıl dekanlık yaptı. Tabii yine çatışmalar içerisinde geçti, sıkıntılı süreçler yaşandı. Gülerman'dan sonra da yine dışarıdan - fakültenin kendi bünyesinden yeterli bir hoca bulunamamış veya uygun görülmemiş olacak ki- Ankara'dan Galip Karagözoğlu dekan olarak geldi buraya. Tipik bir bürokrattı; bürokrasi içinden gelmiş bir kişi ve olaylara da o pencereden yaklaştığı için, zaman zaman bizim bölümle, bölümdeki arkadaşlarla olumsuz durumlar yaşanabiliyordu.

Sizin yönetimlerle aranız nasıldı?

Pek iyi olduğunu söyleyemem. Ben biraz dik bir tipim, dik başlıyım. Daha doğrusu, o günkü şartlarda yetişen gençlik arasında mevcut hiyerarşiye uymak zorunlu, yani otoriter güce uyum doğal görülüyordu. Bende de tam tersine otoriteye karşı daha özgürlükçü bir tavır olduğu için sık sık çatışmaya giriyor, otorite ile ters düşüyordum. Fikirlerimi açıkça dile getirmekten hiçbir zaman çekinmedim. Örneğin, akademik toplantılar yapılırdı konferans

salonunda. Orada bırakın asistanları, öğretim görevlileri dahi kalkıp bir şey konuşmaktan çekinirlerdi "aman başımıza bir iş gelmesin" diye. Ben ise ayağa kalkar, gayet açık bir şekilde düşüncelerimi dile getirirdim. Hatta bu yüzden "Ya sen araştırma görevlisisin, dekana nasıl böyle konuşuyorsun!" derlerdi. Ancak zaman zaman, bu sert çıkışlarım yüzünden, haklı olduğum konular bile olsa, kayba uğradığım da çok oldu. Mesela ben 1992 yılında doktoramı bitirdim ama kadromu alamadım. Benden çok sonra bitirenlerin yardımcı doçent kadroları ilan edildi, bu kadrolara atandılar ama bana kadro verilmedi.

Hocam, 1985'te araştırma görevlisi olduğunuza göre yüksek lisansa başlamış mıydınız?

Hayır, araştırma görevlisi kadrosuna atandıktan sonra, 1985'in sonbaharında yüksek lisansa başladım. Yani geldiğimde henüz yüksek lisansa başlamamıştım, öyle bir şart da yoktu o zamanlar; lisans mezuniyetiyle asistanlığa başvurabiliyordunuz. Ancak o dönemde Dokuz Eylül'de yüksek lisans programları yoktu, o nedenle Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde başladım yüksek lisansa. Tez danışmanım da Salih Özbaran'dı. Hocayla 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda su-yolculuk meselesini çalıştım. Bu konu Salih Hoca'nın da benim de hocam olan Cengiz Orhonlu'nun ilgilendiği konulardan biriydi. Arşive gidip özellikle mühimme defterleri, maliye defterleri gibi kaynakları inceleyerek belgelere dayalı bir tez hazırladım ve 1987'de yüksek lisansımı tamamladım. Tez jüri tarafından da çok beğenildi, hatta Salih Hoca çalışmayı Türk Tarih Kurumu'na gönderdi ve çalışmam 1988'de Belleten'de yayımlandı.

Doktorayı ise Dokuz Eylül'de yaptığınız, değil mi?

Evet. 1988'de Dokuz Eylül'de Sosyal Bilimler Enstitüsünde doktora programı açılınca doktoraya burada başladım. Yine Salih Bey'in danışmanlığında 1992'de doktoramı tamamladım. Yüksek lisansımı Yeni Çağ alanında yapmama karşın doktoramda Yakın Çağ'a kaydım, İzmir'de ticaret ve sanayi konusunu inceledim. Bunda arşivde çalışmamın ve arşivde çalışırken İzmir'le ilgili çok belgeye rastlamam etkili oldu. Bu belgeleri değerlendirmek istedim. Doktora çalışmam, ithalat, ihracat, ticaret, sanayi ve sanayileşme gibi alanları kapsayacak şekilde çok yönlü ilerledi. Şer'iyye sicillerine de bakmak zorunda kaldım. İzmir Arkeoloji Müzesi'nde çok sayıda şer'iyye sicilini inceledim, o defterlerin pek çoğu elimden geçti. Hatta Kebikeç dergisinde yayımlanan "İzmir Kadı Sicillerindeki Kültürel Mirasımız" isimli makale, tamamen o şer'iyye sicillerinin taramasından oluşmuştur.

Arşiv demişken, eminiz arşivle ilgili de pek çok anınız vardır.

Elbette, var tabii. Zaten yaz tatillerimi çoğu zaman arşivde geçirirdim. Sizler eski arşivi hatırlamazsınız, eski arşiv küçüktü. Cağaloğlu'nda, vilayetin yanında küçük bir binaydı; Sultanahmet'teki binası sonradan yapıldı. Arşivde çok değerli hocalarla, çok nitelikli sohbetlerle karşılaşırdınız. Mehmet Genç, Halil Sahillioğlu, Bekir Kütükoğlu gibi isimler. Mehmet Genç, rahmetli, çok iyi bir hocaydı. Bir gün hiç unutmam, arşivin bahçesinde otururken, karşıdan böyle fötr şapkalı, babacan, kılık kıyafeti yerinde bir adam bize doğru gelmeye başladı. Gelen kişi de yabancı gelmiyor ama tam da çıkaramıyorum. Mehmet Genç onu görünce gülümsedi, ayağa kalktı, kucaklaştılar. Sonra bize dönüp gelen kişinin Metin Erksan olduğunu söyledi, bizlerle tanıştırdı. "İşte" dedi "bu genç de bizim asistan arkadaşlarımızdan" şeklinde. Metin Erksan da Türkiye'nin en önemli yönetmenlerinden biri, Susuz Yaz'ı Berlin'de Altın Ayı ödülü filan kazanmış. Mehmet Genç'i görmeye gelmiş arşive; çok rahat bir adamdı, ikisi bir sohbete daldılar, dinle dinle mest ol yani. Arşiv öyle bir yerdi, sadece tarihçilerle karşılaşmazdınız. Sonra Halil Sahillioğlu, çok çalışkan, sakin, hep böyle mütevazı ve yardımsever bir insandı. Bekir Kütükoğlu da öyle, çok mütevazı bir hocaydı. Bekir Hoca bir de çok sessiz konuşurdu, böyle usul usul ama çok kısık sesle. Hoca sınıfa girince mecburen sınıftaki herkes susmak zorunda kalırdı. Feridun Emecen'in hocasıydı. "Evladım, Osmanlı tarihçilerinden Naima'nın yeri ayrıdır" diye başlardı ve artık sinek uçsa vızıltısı duyulurdu, o yüzden hocayı duymak için pür dikkat dinlerdik. Yıllar sonra kendi sınıfımda öğrencilerin sesleri artınca, ben de Bekir Hoca gibi daha sessiz anlatmaya başladım dersi ve öğrenciler seslerini kesmek zorunda kaldılar. "Hocanızı bağırmaya zorlamayın, dersiniz daha verimli olur" diyerek Bekir Hoca'yı anlatmıştım. Bazen de arşive hep beraber giderdik; Zeki Bey, Aydoğan Bey, Sabri. Yurtta kalırdık. Yazın öğrenci yurtları boşalırdı. Akşam oldu mu peynir, zeytin, domates, karpuz alır yurdun bahçesinde yerdik. Aydoğan Bey hesap yapardı, herkese ne düşüyorsa söylerdi, "Çocuklar" derdi, "İzmir'de ben size ısmarlarım, tamam ama burada hepimiz gurbetteyiz". Yani bölüşürdük hep beraber. Ne zevkliydi o zamanlar, böyle haz duyardık yaşadıklarımızdan. Aydoğan Hoca'yı anmışken, o da çok saygıdeğer bir hocaydı, çok sevdiğim hocalardan birisidir kendisi. Çok da yardımseverdir. Yüksek lisansı yaparken arşivden getirdiğim belgelerde okuyamadığım yerler olurdu, mühimme defterlerinde. Aydoğan Bey bana çok yardımcı olmuştur, evine gider okuyamadığım yerleri kendisine sorardım. Sağ olsun.

Doktora sonrası nasıl bir süreç yaşadınız?

Dediğim gibi, doktoramı 1992'de tamamladım ama kadro meselesi uzadı. O zaman doktorasını bitirenlere çoğu zaman kısa sürede yardımcı doçent kadrosu ilan edilirdi. Benim içinse kadro ilanı yapılmadı. Hocam Salih Bey de ters düşmüştü yönetimle. Neticede lütfettiler ve bir öğretim kadrosu açtılar. Hatta bir yönetmelik düzenlemesini yapılarak bundan sonra öğretim görevlisi atanacak olanlara doktora yapmış olma şartı getirdiler. Hâlbuki evvelden böyle bir şart yoktu. Neyse, doktorayı bitirdim, o dönem Tariş Projesi'ni de yaptık. Ama bu arada benim kadro derecem bire gelmesi gerekirken hâlâ dördüncü derecenin dokuzuncu kademesinde, tıkandı yani. O dönemki rektör fakülteye, konferans salonuna gelmişti, önerileri, dilek ve şikâyetlerimizi dinlemek için. Ben söz alarak mağduriyetimi dile getirdim, kadro talebimi yineledim. Kendisi bu talebime "Üniversite sana kadro bulmak zorunda değil, istersen başka bir yere gidebilirsin." şeklinde cevap verdi. Kimseye yüz sürmedim, dediğim gibi 94 yılında öğretim görevlisi kadrosuna atandım. Bir yıl derslere girdim.

Hocam, doktoradan üç yıl sonra da doçent oluyorsunuz. En azından o süreç sanki diğer süreçlerinize nazaran daha hızlı tamamlanmış gibi görünüyor.

Evet, aslında daha erken, en azından bir dönem daha erken olabilirdim ama onda da şanssızlık yaşadım. O zamanlar yabancı dil sınavı yılda iki kez Ankara'da yapılıyordu. İlk başvurduğum sınav Mart'ın 15'indeydi. İzmir'den otobüse bindik, otobüs sabah sınava girecek hocalarla dolu. Uşak'a gelince otobüsümüz durdu, bir baktık bütün otobüsler sıralanmış, kimse ilerlemiyor. Meğer Dumlupınar'da buzlanma varmış, sabaha kadar da yol açılmayacakmış. Hâl böyle olunca sabahki sınava yetişmek mümkün değil. Yapacak bir şey olmadığı için Uşak'tan geri dönmek zorunda kaldık. Sonra ben Eylül ayında bu defa işi sıkıya aldım ve bir gün öncesinden gittim Ankara'ya. Fransızcadan girdim sınava, İngilizceye de bir ara heves ettim, hatta ÖGEDİL kursları açılıyordu Yabancı Diller Bölümünde, Dokuz Çeşmeler'de. İngilizceden başlangıç sertifikasını aldım fakat İngilizceyle Fransızca birbirine ket vuruyordu, telaffuzları çok farklıydı. Alışamadım yani, bana zor geldi. O nedenle Fransızcadan devam ettim çalışmalarıma.

Peki, doçentlik bilim sınavınız nasıldı?

Tabii, dili hallettim ama asıl doçentlik bilim sınavı vardı. Eserleriniz incelendikten sonra mülakata çağırılıyordunuz. Benim mülakatım üniversite hayatına başladığım yerde, İstanbul Üniversitesinde oldu, 1995 yılında. Benimle birlikte Vahdettin Engin ve Ali Akyıldız hocalar da aynı doçentlik jürisine girdiler. Ben sanırım onlara göre biraz daha rahattım, herhalde orada

okumuş olmanın, o sıralarda oturmuşluğun verdiği bir güven hissi vardı. Jüri Prof. Dr. Kemal Beydilli, Prof. Dr. Özcan Mert, Prof. Dr. Yücel Özkaya, Prof. Dr. Adnan Şişman ve merhum Prof. Dr. Zeki Arıkan'dan oluşuyordu. Tabii pek çok soru sordular. Mesela Akdes Nimet Kurat'ın çalışmalarını, Astrahan Hanlığı'nı, Don-Volga Kanal Projesi'ni vesaire. Sakin bir şekilde bildiklerimi cevapladım, hâkim olmadığım sorularda da biliyormuş gibi yapmadım. Sonuçta başarılı bulundum ve doçent ünvanını alarak döndüm İzmir'e. Dönünce de kadro talebinde bulundum. O dönem rektörlükte de değişim oldu ve Prof. Dr. Fethi İdiman 1996'da rektör olarak atandı. Ben de kendisini destekleyenlerdendim. Hatta Demokrasi Platformu adında bir platform oluşturulmuştu rektörlük seçimleri için, toplantılar düzenleniyordu. Güzel çalışmalar da yapıldı. Fethi Bey rektör olduktan sonra benim kadrom da ilan edildi. Herhalde yaşadığım mağduriyetler ve bunlar karşısındaki duruşumdan olacak ki beni üniversitenin İnsan Hakları Komisyonu'na aldılar. Birçok çalışma yaptık ama yetersiz kaldı.

Hocam, 95'te doçent ünvanını aldınız, 96'da da doçent kadronuzu. Peki, profesörlük kadronuz?

O da ayrı bir mağduriyet. Malum, profesörlük için beş yıl doçentlikte bekleme süresi vardı. Ben on dört yıl bekledim. Sanırım daha da bir şey söylememe gerek yoktur bunun üzerine. Zaten sizin de bildiğiniz dönemler artık. O yüzden çok da konuşacak bir şey yok. İnsanın çalışma şevkini kıran bir süreç ancak yine de hem hoca olarak derslerime devam edip iyi tarihçiler yetiştirmeye hem de akademik çalışmalarla alana katkı sağlamaya gayret ettim.

Hocam, o zaman çalışmalarınızdan biraz söz edelim. Sizin çalışmalarınız dönemi açısından oldukça öncü çalışmalar. Örneğin kölelikle ilgili çalışmalarınız, köleliği merkezden değil de Batı Anadolu'dan, taşra üzerinden çalışıyorsunuz. Bu konuları nasıl seçtiniz?

Aslında çalışma konularımın önemli bir kısmı, arşivde karşılaştığım belgelerin beni yönlendirmesiyle şekillendi diyebilirim. Özellikle çalışma ilişkileri ve emek tarihi konusunda çok belgeye rastladım. Türkiye'de emek tarihine yaklaşımlar uzun süre daha çok belirli ideolojik çerçevelere sıkışmış, geleneksel veya Osmanlı arka planıyla yeterince bağ kurulmamıştı. Bunu fark edince "işçi nasıldı, memur nasıldı, devlet hizmetinde çalışanların sosyal hakları nasıldı?" gibi sorulara yöneldim. Tekaütlük, mütekaitlik gibi kavramların hangi ihtiyaçlarla ortaya çıktığını, tarihsel süreçte ne tür dönüşümler yaşandığını belge üzerinden anlamaya çalıştım. Kölelik meselesi de bu şekilde. Batı köleciliği ile Doğu köleciliği arasındaki bazı farklılıkları, azatlık uygulamalarını, ıtknâmeleri, kölelerin zamanla hane

halkı içinde birer bireye dönüşmesini irdeledim. Özellikle İrade Dâhiliye kataloglarında çok sayıda belgeyle karşılaştım. Tarih Projesi'nde Oktay Gökdemir'le birlikte çalışmıştık. Pamuk Birliği'ni yazarken kooperatif üyesi bazı toplulukların Afrika kökenli olduğunu, 19. yüzyılda köle emeğiyle pamuk tarımının bağlantılarını fark ettim. Özellikle Torbalı, Tire, Ödemiş gibi yerlerde bazı köylerin çalışanları 19. yüzyılda köle olarak getirilmiş ve buralardaki pamuk tarlalarında, plantasyonlarda çalıştırılmış kişilerin torunlarıydı. Pamuk üretimindeki emeği anlamaya çalışırken bu sefer pamuk ticaretine bakmanız gerekiyor. Onun için de Halil İnalcık'ın Osmanlı pamuk pazarı ve Hindistan üzerine çalışmasından başlayarak pek çok çalışmayı gözden geçirmem gerekti. Bir taraftan hepsi birbirine bağlı, bir konu bir diğerine kapı açtı. Zaten tarihçilikte çoğu zaman böyle olur, bir çalışmaya başlarsınız ve o çalışmadan başka sorular, yeni çalışmalar çıkarırsınız. Tabii kölelik, bitmiş gitmiş bir kurum da değil, farklı isimlerle yeniden üretiliyor. 1998'di yanlış hatırlamıyorsam, Ankara'da TODAİE'nin düzenlediği bir konferansta "Çağdaş Kölelik" hakkında bir bildiri sunmuştum. Dinleyicilerden biri "Çağdaşlıkla köleliği nasıl bağdaştırıyorsunuz?" şeklinde bir soru yöneltmişti. Ben de çağdaş olan her şeyin iyi olmak zorunda olmadığını söylemiştim. Hele geri kalmış ülkeler söz konusu olduğunda insanlık onurunu zedeleyen koşulların, modernlik içinde yeniden üretildiğini görmek gayet mümkündür.

Hocam, geriye dönüp baktığınızda tüm çalışmalarınız içerisinde iyi ki yapmışım dediğiniz çalışma hangisi?

Hepsini iyi ki yapmışım. Ancak doktora çalışmamın yeri şüphesiz ayrıdır. Çünkü doktorada çok yönlü çalıştım. Bir taraftan ticareti, sanayiyi, ithalatı, ihracatı vesaire anlamaya çalışırken, o süreçte İzmir'i bir yerde didik didik ediyorsun. Bir yandan fabrikalara bakarken öbür yandan şer'iyye sicillerine, tapu tahrir defterlerine, temettuat defterlerine dalıyorsun. Ayrıca dediğim gibi, doktora çalışmaları sırasında sonraki çalışmalar da biraz şekilleniyor, bir temel oluşuyor. İzmir'de ticaret ve sanayi nasıldı derken nüfusu, işgücünü, köle emeğini de düşünmeye başlıyor, bağlantılar kuruyorsun. Çalışmalarımda hep bu şekilde yapmaya çalıştım. Tabii bir de doktora tezim sadece beni doktor yapmakla kalmadı, ayrıca tezimden yapılan intihallerle, kopyalamalarla akademi basamaklarını tırmananlar da oldu. Sağ olsun Erkan Serçe yazdı onu, Toplumsal Tarih'te; hatta mahkemeye vermemi bile söyledi. Ama bir akademisyen kendisine bunu yakıştırıyorsa, hele hele Erkan'ın yazısından sonra çalışmaya devam ediyorsa, diyecek bir şey de yoktur. O zaman da vardı, bugün de var maalesef böyle çalma çırpma işleri.

Hocam, 2019'da emekli oldunuz. Peki, içinizde kalan veya keşke yapsaydım dediğiniz şeyler var mı?

Var tabii, hatta kendime kızdığım şeyler de var. Arşivde çok çalıştım, pek çok dosya yaptım sonra yazarım diye ancak bunları tamamlayamadım, makale olarak yazamadım. Ders yükleri, idari işler, koşuşturmacalar derken bu yaptığım dosyaların bir kısmı yarım kaldı. Bir ara onları kitap olarak yayımlamayı düşünsem de 2019'da emekliliğim ve akabinde başlayan pandemi bunu yapmaktan da alıkoydu beni. Hatırlarsınız, iç karartıcı zamanlardı. Üstüne üstlük 65 yaş üzerindekilerin tamamen evlere kapatılması, sadece belirli saatlerde sokağa çıkmalarına izin verilmesi pek çok kişi gibi beni de hayatı sorgulamaya, bir anlamsızlığa, bir çeşit nihilizme sürükledi. Zaman zaman insan özeleştirisini yapıyor tabii, yeri geliyor keşke şöyle yapsaydım veya keşke öyle yapmasaydım diyebiliyor. Belki kırdığım arkadaşlarım da olmuştur, olabilir. Yaşla birlikte insan da meselelere farklı bakmaya başlıyor, negatif insanlardan uzak durup pozitif insanlara yaklaşmak daha iyi geliyor. Yıllar geçtikçe öğrencilere bile daha babacan yaklaşıyor, kendi evladınızmış gibi görmeye başlıyorsunuz. Ama geriye dönüp baktığımda iyi ki yapmışım dediğim şeyler daha çok. Hele benden ders almış, öğrencim olmuş akademisyenlerin başarılarını görünce kıvanç duyuyor, verdiğim emeklerin boşa gitmediğini düşünerek iyi ki hoca olmuşum diyorum.

Hocam, son olarak tarih okuyan ve tarihçi olmak isteyen gençler için neler söylemek istersiniz?

Dünya tabii değişiyor. Bizler eski nesil olarak kendimizi okuyarak, sorgulayarak, hocalarımızdan öğrendiklerimizi ilerleterek geliştirdik. Şimdiki gibi imkânlarımız da yoktu, bir şeyi merak edince arayıp bulmak, kütüphanelere, arşivlere gitmek, okuyamadığımız metinler olduğunda bir bilene danışmak zorunda kalıyorduk. Hepsi hem zaman alan hem de ekonomik olarak yük getiren şeyler. Hâlbuki artık gençlerin imkânı çok. Bilgisayardan tutun da yapay zekâya kadar pek çok şeyi kullanıp bilgiye çok çabuk ulaşıyorlar. Yine de kişinin kendisini geliştirmesi çok önemli. Tarihçi olmak hikâye anlatmak değildir; tarihçi hakikati kaynağa dayanarak arayan kişidir. O yüzden öğrencilerin de kendilerini başta Osmanlıca olmak üzere gerekli bilgi ve becerilerle donatmaları, disiplinli çalışmaları, gerçeğe bağlılığı ve akademik ahlakı ilmî bir tavır olarak benimsemeleri son derece önemli. Kendilerini geliştirsinler yani. Eğer gayret eder, bu bilgi ve becerileri kazanır, alanlarıyla ilgili bir yön tayin ederlerse, bir de çevrelerinde onları yönlendirecek iyi hocalara sahiplerse, eminim çok yol kat ederler. Ben kendi öğrencilerime mümkün olduğunca kaynak, yöntem, yol gösterme konusunda yardımcı oldum ama asla onların kendi yollarını çizmelerine engel olmadım.

Çünkü başkalarının isteklerine, meraklarına, tercihlerine, değerlerine saygı duymak da çok önemlidir. Tarih de tek renkli bir alan değildir zaten. O yüzden farklı kültürleri, inançları, toplumsal kesimleri, hâsılı farklılıkları anlamaya çalışmadan yazılacak tarih de tatsız tuzsuz bir tarih olacaktır. Bu nedenle kendileri farklı görüşlerden, farklı disiplinlerde de beslesinler. Son söz gibi olsun bu da, kırıcı olmamak, farklı düşünceleri dinlemek, iyi niyeti elden bırakmamak sadece insan olarak değil, tarihçi olarak da büyütür insanı. Neticede tarihçilik, insanı anlamaya çalışmaktır.

Hocam, çok teşekkür ederiz hem bizleri kırmayarak görüşmeyi kabul ettiğiniz hem de yıllardır sohbetlerinizden eksik etmediğiniz için. Sağ olun.